

PER QUÈ AQUESTA CRISI DE REFUGIATS ÉS DIFERENT

Blanca Garcés Mascareñas, investigadora sènior, CIDOB
@blancagarcesmas

708

MARÇ
2022

La invasió russa d'Ucraïna ha provocat un dels èxodes més ràpids des de la Segona Guerra Mundial. En tan sols una setmana, més d'un milió de persones han sortit d'Ucraïna a la recerca de refugi. No és la primera crisi de refugiats a Europa, però sí que és diferent de les anteriors: per la proximitat geogràfica i cultural, per la història migratòria dels darrers anys, per la política de fronteres obertes, i perquè amb ella s'ha tornat a geopolititzar l'asil. Aquest article explica per què aquesta crisi de refugiats és diferent i per què en allò fonamental, és a dir, l'accés a l'asil i als drets, no hauria de ser-ho.

En tan sols una setmana, la invasió russa d'Ucraïna ha portat més d'un milió de persones a buscar refugi als països veïns, principalment a Polònia, però també a Hongria, Eslovàquia, Romania i Moldàvia. Molts més estan en camí o s'han desplaçat dins del país. És un dels èxodes més ràpids dels últims 40 anys, segons l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats Filippo Grandi. La gran majoria, de moment, són dones i infants. Els homes han estat mobilitzats per fer front a la invasió.

No és la primera crisi de refugiats a Europa. Tanmateix, si la comparem amb la del 2015, sí que és diferent: no només per les dimensions i la velocitat de la fugida, sinó també perquè així ha estat percebuda des de la Unió Europea. Una de les diferències més òbvies és la proximitat geogràfica: no és el mateix quan el conflicte està lluny que quan té lloc al propi continent. Representants polítics i mitjans de comunicació han assenyalat també la proximitat cultural i social d'aquells que arribaven a les fronteres de la UE. "No són els refugiats als que estem acostumats. Aquesta gent és europea", declarava el primer ministre búlgar Kiril Petkov. Són europeus "amb ulls blaus i cabells rossos", assenyalava emocionat un periodista de la BBC. Són "persones pròsperes de classe mitjana", afegia un altre al canal de televisió Al Jazeera. Aquest tipus d'afirmacions, que no han estat poques, fan palesa la primera diferència: aquest cop sí són refugiats benvinguts i ho són, no només per la seva necessitat urgent de protecció internacional, sinó també en tant que europeus, cristians, "civilitzats" i de classe mitjana.

Però no tot queda en aquesta proximitat cultural. Hi ha una altra diferència fonamental: abans de ser refugiats, els ucraïnesos han estat i són immigrants econòmics dins de la UE. Han estat i són immigrants econòmics desitjats i buscats, a diferència d'aquells que, a nivell discursiu i legal,

sovint no tenen dret a quedar-s'hi. En aquest sentit, Ucraïna no és només el graner d'Europa sinó que, de la mateixa manera que la resta de països de l'Europa de l'Est, també és una cantera creixent i cada cop més imprescindible de treballadors essencials. Segons un informe de l'ICMPD, entre el 2014 i el 2019, gairebé 3,5 milions d'ucraïnesos van rebre per primer cop un permís de residència a un país de la UE. Curiosament, una part important d'aquests permisos van ser temporals, de durada no superior a 5 o 11 mesos. Això indica que, tot i que també hi ha molts ucraïnesos amb contractes de llarga durada i altament qualificats, la majoria ocupen llocs temporals (inclòs estacionals) i de baixa qualificació.

Aquestes dues primeres diferències en determinen altres dues. En primer lloc, des del 2017 els ciutadans ucraïnesos poden viatjar per la UE sense necessitat de visat durant 90 dies. En comparació amb els "altres" refugiats, en el seu cas les polítiques migratòries no obstaculitzen aquest creuament de fronteres que és condició necessària per accedir a la protecció internacional. En altres paraules, no han de jugar-se la vida per poder arribar-hi. En segon lloc, els ucraïnesos porten anys movent-se per la UE. Això vol dir que, per a ells, l'anada i tornada és habitual i que són molts els familiars, amics i coneguts que ja viuen als països de la Unió. Com ha assenyalat la literatura acadèmica en repetides ocasions, no hi ha millor xarxa d'acollida que l'entorn més proper. Aquests dies ho recordava també el periodista Agus Morales des de Polònia: "En altres èxodes que he cobert, poques vegades hi havia a l'altra banda algun ésser estimat esperant a la persona que fugia. A la frontera entre Polònia i Ucraïna, sí".

Aquest cop els estats membres han mantingut una política de fronteres obertes. És com el règim internacional d'asil hauria de funcionar, deixant passar i acollint a tots aquells que escapen de guerres i conflictes. Però no és el que acostuma a passar i menys als països que ara acullen els refugiats ucraïnesos.

Però l'excepcionalitat de l'acollida també inclou a altres més enllà de l'entorn més proper. Els ciutadans polonesos s'han bolcat a rebre els refugiats. Les cròniques periodístiques són moltes al respecte: des de famílies amb fills que s'apropen a la frontera amb tot allò que creuen que els refugiats poden necessitar, a centres de recepció amb centenars de voluntaris incansables, o ciutadans que ofereixen transport i acollida a les seves pròpies cases. És cert que al 2015 les places i estacions de mitja Europa també es van omplir de voluntaris. Tot i que costi recordar-ho, també a Lesbos la població es va llançar a rebre els refugiats. Però aquestes mostres de solidaritat no es van donar en aquesta part d'Europa. I segurament l'acollida tampoc es va donar de la mateixa manera: a Polònia, de moment, no s'han obert camps de refugiats i l'acollida de més de 650.000 persones arribades en poc més d'una setmana s'ha donat fonamentalment a cases privades.

Altra diferència fonamental és que aquest cop els estats membres han mantingut una política de fronteres obertes. És com el règim internacional d'asil hauria de funcionar, deixant passar i acollint a tots aquells que escapen de guerres i conflictes. Però no és el que acostuma a passar i menys als països que ara acullen els refugiats ucraïnesos. Aquest canvi s'ha evidenciat especialment a les declaracions del primer ministre hongarès Viktor Orbán. Mentre que al desembre declarava que "no anem a deixar entrar a ningú", en referència als migrants i refugiats del Pròxim Orient i l'Àfrica, al març la frase s'havia convertit en "estem deixant que entrin tots", ara en relació als refugiats ucraïnesos. Aquest mateix canvi és fa palès en el cas de Polònia: mentre que a finals del 2021 el govern declarava l'estat d'emergència i suspenia el dret d'asil, deixant atrapats a la frontera amb Bielorrússia a milers de refugiats, a començaments del 2022 la recepció i acollida dels ucraïnesos ha estat absoluta.

Aquest gir és el que permet explicar que els estats membres hagin accedit a engegar la Directiva de Protecció Temporal, aprovada el 2001 però fins ara mai utilitzada. L'aplicació de la Directiva permet garantir protecció temporal de forma col·lectiva (sense l'avaluació individualitzada de cada sol·licitud d'asil) i per un període de fins a 3 anys. Això significa accés immediat a la protecció (sense les llargues esperes que caracteritzen els procediments d'asil) i, per tant, a un ampli conjunt de drets, incloent el dret a treballar, a l'educació i a la sanitat. A més, la Directiva permet una distribució territorial dels refugiats en funció no només de les voluntats d'acollida de cada estat membre sinó també dels desitjos dels propis refugiats. Això representa un canvi fonamental. A la pràctica, significa que els refugiats ucraïnesos no només poden entrar lliurement a la UE sinó que, a més, a diferència de la resta de sol·licitants d'asil, podran escollir el país de residència. Aquells països amb una major diàspora ucraïnesa, com ara Polònia, Alemanya, la República Txeca, Itàlia o Espanya, seran sens dubte els preferits.

L'última gran diferència, i potser la més ignorada fins ara, és que amb aquesta crisi s'ha tornat a geopolititzar l'asil. En altres paraules, la qüestió no és només garantir el dret d'asil i fer-ho sobre aquells que els estats europeus perceben com a més mereixedors d'obtenir-lo. La qüestió és també demostrar al món que Occident, i en concret la UE, s'erigeix un cop més com a garant de les llibertats i drets davant d'un règim autòcrata i il·liberal. Com a la segona meitat del segle XX, l'asil esdevé així un mitjà de competició moral i ideològic.

Aquest no és un factor menor perquè és just aquí on aquestes múltiples diferències entren en contradicció. Perquè per guanyar aquesta contesa moral i ideològica no es pot distingir entre uns refugiats i els altres. En la fugida d'Ucraïna, la discriminació en el tracte en funció de l'origen i la nacionalitat, i la possibilitat que aquesta distinció es mantingui a l'hora d'accedir a la protecció temporal dins de la UE, fa molt mal. Cap endins, perquè un cop més recorda als ciutadans europeus (molt més diversos que la "comunitat imaginada") que no sempre tots som iguals. Cap enfora, tal com han recordat diversos líders africans aquests dies, confirma els dobles estàndards d'una Europa que sovint diu una cosa i en fa una altra. En aquest sentit, podem concloure que aquesta crisi de refugiats és efectivament diferent de les anteriors, tot i que en allò fonamental, és a dir, l'accés a l'asil i els drets, no hauria de ser-ho.